

ՀԱՅԵՐԱՆԻ ԽՈՐՀԱՐԱՐ

ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԻՆ ՄԷՋ

— 0 —

Քաղաքական իրենց որոշող համաժողովը իր օրակարգին մէջ անցուց, թրանսպարանս ու չինական խնդիրներուն հետ, հայկական խնդիրն ալ, և Պ. Համբարձում Առաքելեանն է որ յանձնեց համաժողովին կարգադիր յանձնախումբին սրտայայտ յիշատակագիր մը գործինքը խմբագրած էր եւ գործ ստորագրած էին պ. պ. Կամպարեան, Նովիբրոֆ, Գովայնիվսի, տը Խոպէրթի, Լորիս Մելիքովի, Մարտիկ, Առաքելեան, Զօպարեան, Մ. Յովհաննէսեան, Ք. Միքայելեան, Տր. Զալեան, Յիւրաջ Պատմաճեան, եւն. Հալսցը վիճուեցաւ համաժողովին չորրորդ նիստին մէջ, եւ վէճը որուն տեղի առաւ, մեծապէս յատկանշական էր. կարեւոր կը նշկատեմ այդ ամբողջ գէպքին հոգեբանութիւնը պարզել եւ անկեց զարդ մէկ ճանի եղբայրացութիւններ, որոնք թիկնադրական կրնան ըլլալ մեզի համար։

Թանձնախումբին մասնաւոր նստին, որուն ներկայ էին, իբրեւ Հայ, պ. պ. Կամպարեան, Լորիս-Մելիքովի, Առաքելեան ու եւս. պ. Նովիբրոֆ, որու մեծանունը ընկերաբանը, որ կը նախագահէր, խնդրեց պ. Առաքելեանէն կարգաւ իր յիշատակագիրը, եւ ընթերցումէն յետոյ՝ յայտարարեց թէ ինքը հայկաւոր կը նկատէր այդ խնդիրը մտցնել համաժողովին օրակարգին մէջ, եւ յանձնախումբին միւս անդամներուն կարծիքը հարցուց. բոլորն ալ համախոս ձանդորացան նախագահին. ու տեղեկաբերը հետեւեալ բանաձեւը խմբագրեց՝ հարցը հետեւեալ օրուան համաժողովի ընդհանուր նիստին վիճարանութեանը առաջարկելու համար. «Համաժողովը, Հայաստանի մասին իրեն յանձնուած յիշատակագրին ծանօթանալէ յետոյ, իր համախոսութիւնը կը յայտնէ այդ դժբաղդ ազգին, կը մտածէ թէ հայկական ջարգները այս վերջերս տեղի ունեցած ամենին զգուշել արարքներէն մին կը կացուցանեն, եւ ինքի յայտնէ որ պոկպոկեալ օսման կառավարութիւնը յարգել Հայոց անկապտելի իրաւունքները որոնք Պերսիան գաշնազգրով երաշխաւորուած են։»

Պ Ամեն ինչս զիտել առաւ թէ համաժողովը անգործնական բան մը կ'ընէր միմիայն Հայոց համար մերկայայտ պաշտպանութիւնը պահանջելով, որովհետեւ բաւ, Հայերը մէկ փոքր մասը կը կազմեն օսմանեան պետութեան ժողովուրդներուն, որոնք անխնայ, միմիայն տակաւին թէ քրիստոնէական համայնապաշտ կը պաշտպանին Սուլթան Համիտին բռնապետական ուժովին հետեւանքով, պ. Ռիզա առաջարկեց որ Տանգմապիւն ընդհանուր բարեկրթութեամբ պահպանուի Եւրոպայէն։

Ես խօսք առի՝ պ. Ռիզայի պաշտպանութեան ընդգործանալու համար. ապ Ռիզա ըսէ՝ ճշմարտութեան դէմ կը մեղանչէ երբ կը հաւատակ թէ օսմանեան պետութեան մասնաւորական եւ քրիստոնէական հպատակները հաւատարմապէս կը տրտապան. մասնաւորականները կը պաշտպանին միմիայն կառավարութեան վստօթար վարչութեան հետեւանքով, քրիստոնէական հպատակները, — եւ մասնաւոր Հայերը որ ոչ մէկ եւրոպական պաշտպանութիւն չեն վաշկելու, — կը տառապեն կրկնապէս, թէ՛ այդ վստօթար վարչութիւն հետեւանքով եւ թէ՛ կը հարստահարուին իրր նուաճելու ցեղ ոչ տիրապետող մասնաւորական ցեղին ամբողջութենէն. արդի հրէշային ուժովին հեղինակը Սուլթան Համիտը չէ. Համիտն առաջ, ու որչ Սուլթանները ցարգած են Յոյները, կրեացցիները, Քիւրդները, Տիւրք գիւններ, եւն. ջարդը թրքական մեթոտ մըն է. Սուլթան Համիտ ուրիշ բան չէ ըրած բայց եթէ այդ մեթոտին գործածութիւնը հասցընել ծայրայեղութեան մը որուն ոչ մէկ Սուլթան զեռ չէր համարական, Թուրքերը ազատ ազգ մըն են, բանակ, կառավարութիւն ունին, կարող են եւ պարտաւոր են իրենք իրենց ուժերով իրենց բանաւորը ստապել եւ պետութիւններն բարեկրթութեւ Հայերը ոչ մէկ ներքին կազմակերպուած ուժ ունին իրենց ուրոյն ցարգելը գարմանելու եւ ստիպուած են զիմէն Եւրոպային, խնդրելու համար որ իրենց իրաւունքները պաշտպանէ, ինչպէս որ բոլոր Թուրքին հպատակ ուրիշ քրիստոնէական ազգութիւններու համար, Սուրէն զիմած են Սան Սթեփանայի եւ Պերսիան վիճած գաղութներուն, եւ իրենց խնդիր, իբրեւ ուրոյն, «հայկական խնդիր, արձանագրուած է երկու գաշնագրք մէջ. ուրեմն այլեւս կարելի չէ այս մասին վիճել. ոչ մէկ չիփթութիւն նշարաւոր չէ տաճկական եւ հայկական խնդիրներուն միջեւ. Հայերը այս խաղաղութեան համաժողովէն խնդրած են իրենց հարցովը զարդել. Թուրքերն ալ կարող են զատ գիտում մը ընել իրենց հարցին համար, որ բոլորներն տարբեր է. սակայն ներքին չէ երկու հարցերը իրարու խառնելու. Պ. Ռիզա այնչէր գտաւ պատասխանելու։

Պ. որ Խոպէրթի, ուսւ, ընկերաբանութեան ուսում ցիւ Պրիք քաշ լիազատ-համալսարանին մէջ, պահանջեց որ յանձնախումբին խմբագրած բանաձեւը աւելի ընդարձակ, որոշ ու ուժգին ձեւ մը առնէ. «Յիշատակագիրը, որ քիչ պատշէ կարգացուցեալ, այն թերութիւնը ունէր, ըստ, որ իր եղբայրացութեանը մէջ տարապաշտ ու ամբողջութեւն լուծուի չկայ բայց եթէ ինքնակառավարութիւն պահանջեալ եւրոպական կառավարութիւններէն Հայաստանի համար. հայ ժողովուրդը ամենակրկին ժողովուրդներէն մէկն է, ունեցած է զազաբարկութիւն մը որ երբ գեաղովութիւն չունէր թուրք ազգը, որ արդէն բարբարոսութիւնն ուրիշ բան չէ ըրած։»

Պ. Րիգա բողոքեց այդ խօսքին դէմ, յայտարարեցով թէ թուրք ազգը պատասխանատու չէ Սուլթանին բռնաճնշումը։

«Այնքան ժողովուրդ ունի այն կառավարութիւնը որուն արժանի է, պատասխանելի պէտքեր ունի, որոք, պարկաշուկ, որ իրաւոր որպիսի պարտաւորութեան կը հետևի, համոզուած ըլլալու էք, ասոր և»

Յանձնախումբը արտօնեց պ. տը Ռուպերթին որ յաւելուած մը խմբաբեր ըստնաձենի։

Պ. Ռաֆայովիչ, որու կառավարական պաշտօնեայ, առաջարկեց որ «Հայոց անկապտելի իրաւունքներ» բառերունքով աւելցուի «կեանքի եւ ինչքի ապահովութիւն» բառերը, որոչեւու. եւ մասնաւորելու համար այդ իրաւունքները. «միաշարժան յառաջարկեց որ Պերլինի դաշնադրին հետ եւ անկից առաջ յիշատակուի Սան-Սթեֆանոյի զաշնագիրը, որուն մէջ առաջին անգամ ստեղծուած է հայկական խնդիրը. Պ. Ռաֆայովիչի երկու առաջարկութիւնները ընդունուեցան եւ երկու յաւելուածները մոտեւոցան բանաձեւին մէջ։

Եւ բողոքեցի առաջին յաւելուածին դէմ. «Կարծեմ թէ, ըսի, Հայոց պահանջած իրաւունքները կեանքի եւ ինչքի ապահովութեան մէջ իր կայանան, վիրաւորել է հայ ժողովրդին արժանապատւութիւնը. գլխաւոր իրաւունքը որուն Հայերը կ'ուզեն տիրանալ, իրենց ազգային գոյութեան պահպանումն է, այսինքն ստացումը ազատ պայմաններու ուրոց մէջ կարեւոր իրենց իրենց ձեռքովը պաշտպանել իրենց կեանքն եւ իրենց ինչքը, միջէ յանձնախումբը չի հաւանքել Հայոց իրաւունքներու գլուխը նշանակել այս անկան իրաւունքը, կ'առաջարկեմ որ այդ «կեանք ու ինչք» բառերը ջնջուին, ու մնայ միայն «անկապտելի իրաւունքներ» բացատրութիւնը, որուն մէջ ամէն բան կարող է սլմիլ։» Յանձնախումբը որոշեց ջնջել «կեանք եւ ինչք» բառերը։

Նիստին աւարտեղէն յետոյ, Պ. տը Ռուպերթի խմբաբեր, ինծի հետ, կ'ուրելուած մը, ապա՛ն. «Համաժողովը ճշտ. կը յայտնէ որ պատակաւոր, նախանշեմ եւ իւրաքանչիւր պետութեան իր մասնաւոր շահերը ըմբռնելու անվամբիտ եղանակը արդիւնք ըլլան մինչեւ ցարդ Սան-Սթեֆանոյի եւ Պերլինի զաշնագիրներն ստորագրող պետութիւններ իրենց ամենատարակաւն պարտաւորութիւնները կատարելու հանդէպ ժողովրդի մը զոր պաշտպանելու պարտեցն ստանձնած էին իրաւաբանական արժեք ունեցող որոշ յանձնառութիւններով, կը յուսայ որ տիեզերական խնչին բողոքը եւ բազալակիրք աշխարհի գայրտը վերջ ի վերջն եւրոպական կառավարութիւնները պիտի ստիպին լուծել հայկական խնդիրը արմատական ու բանաւոր եղանակով մը, ինչպէս որ բրաւ վերջերս կ'ընէին մէջ և»

Հետեւեալ օրը, եւրոպական միջազգային ապագայ պատերազմի մը անկարելիութեան վրայ

(որու մասին խօսեցու. պ. տը Պերլը, Լահէի համաժողովին զլիստոր դերակատարը), երկրորդ ինքնաշարժութիւնն մը յետոյ, պ. Նովիքովի կարգաւ պ. Սաքալեանի յիշատակագիրը եւ յանձնախումբին բանաձեւած որոշողութիւնը. պ. Մարլ Րիչէ, համաժողովին զեր-Նախագահը, ջուէի գրաւ այդ որոշողութիւնը, որ ընդհանուեցաւ միաձայն հաստատութեամբ, Պ. տը Ռուպերթի եւ կաւ կարգաւ իր յաւելուածը, եւ փաստեց աւտոր հարկաւորութիւնը. «Մին որ ըրիք, ըսաւ, Պերլինը զգրագրու. զիւրաշարժան ազգին համար, պէտք է որ ընէք նաեւ հայ ժողովրդին համար. հանդիսաւորապէս յայտարարեցիք թէ Պերլինը արժանի են իրենց անկախութիւնը պահպանելու, պէտք է յայտարարէք որ Հայերն ալ արժանի են անկախութիւն աստանալու։ Ծնարան է որ հայկական խնդիրը չունի Պերլինը հարցին այն համար զոր կուտայ Պոլսից ինքն զէմ մաքառող Դաւիթ իւր տեսարանը. բայց միթէ հարկաւորութիւն խաշնագրող ու մօրթուող կրնալու եւ երախտեցու ջրամիտի տեսարանն ալ չունի» իր ուրոյն գրութիւնը» արտեր թունու հանելու համար. հայ ժողովուրդը, իր հինաւորեց ջաղաքարթութեամբ, իր բազմակուտակ չարաւնքերով, արժանի են Ներուպա զինքը ճողողել բնաւորին լուծել։ Պէտք է մասնաւոր մտածել թէ Պերլինը իր ճգնաժամն այսօր ազգէ մը, որ այս վայրկեանիս ոճի մը գործելու վրայ է, բայց որ ազնիւ ու մեծ ազգ մըն է եւ վաղը կրնայ անդադարաւոր իր սըխալին վրայ եւ զայն արբարել։ Հայերը կը չարաւորակին թուրքերուն լուծին տակ, այսինքն բարբարոս ազգի մը որ ու եւ է յոյս չի ներշնչել բարեփոխելու եւ իր ոճիները դարմանելու. ուրիշն անբարձեւ է որ Ներուպան իր պաշտպանութեան ներքեւ առնէ հայ ժողովուրդը եւ անոր ազատագրութիւնը փութացնէ վերջնական կորուստն փրկելու համար զայն»

Պ. Անէտ Րիգա խօսք առաւ. այս անգամ հայ եւ թուրք հարցին իրաւունք խաշնու. փորձը չկրնեց եւ յանձնախումբին որոշողութիւնը հիմնապէս փոփոխելու. ու եւ առաջարկութիւն չհամարակցեալ ներկայացնել (նախորդ օրուան պարտաւորութիւնը զինքը զգրող դարձուցած էր այդ մասին). բայց ուրիշ թագրութիւնը ընէր այդ օրը, չստ աւելի փափակ ու կնճռոտ կէտի մը կառչեցաւ, եւ իր ճիւղը զգրագրող բոլորովին անյաւոյ չմնաց. «Նախ, կ'առաջարկեմ, ըսաւ, որ այն պարտաւորութեան հետ որ կ'ուղղուի Սուլթանին» հայկական կոտորածներուն համար, պարտաւորութեան ալ ուղղուի Ներուպային, որ մեղադարձն եղաւ Սուլթանին» (այս գաղափարը յամօթ Ներուպային ճիւղ էր, եւ արդէն պ. տը Ռուպերթի յաւելուածին մէջ նշանակուած էր, որ թէ պարտաւորութեան, այլ ցաւի ձեւով) «յետոյ, կը խնդրեմ, ըսաւ, որ համաժողովին որոշողութեան մէջէն Սան-Սթեֆանոյի դաշնագրին յի-

չառակութիւնը քննութիւն, որովհետեւ Անգլիա , եւ Անգլիոյ հետ ամրողքը եւրոպայ , չքացողք այդ դաշնագիրը , եւ ան ալեւս յիշուելու իրաւունք չունի . միայն Պերլինի դաշնագիրը կրնայ յիշուիլ : » Համաժողովին տեղեկարարը ինքզինքը համամիտ յայտնեց այս մասին , եւ Սան-Սթիֆանոյի յիշատակութիւնը քննուեցաւ : «Վերջապէս , չարուսեղեց պ. Րիգա , անդործնական կը դռնեմ եւրոպայէն պահանջել որ Հայոց խնդիրը լուծէ այն ձեւով որով լուծեց կրէտէ խնդիրը . Հայերը տարածուած ու տարողւած են օսմանեան պետութեան ամէն կողմը ու ոչ մէկ կէտի վրայ հոծ մեծամասնութիւն մը չեն կազմիր , Դժուար է ուրեմն անոնց կիրարկել կրէտէի համար գործածուած սխաւմը : Կ'առաջարկեմ որ պ. ար. Թուրքիթի յաւելածածին վերջին պարբերութիւնը քննութիւն , վերջապէս , կը խնդրեմ համաժողովէն որ քուէարկէ հետեւեալ արողողութիւնըն եւս իբրեւ յաւելուած համաժողովին որողողութեանը՝ «Համաժողովը ցաւ կը յայտնէ որ մեծ Պետութիւններ , փոխանակ նպատակը ընդհանուր բարենորոգմանց իրադործման ի Թուրքիա՝ առանց ցեղ : » եւ կրօնքի խտրութեան , պաշտպանած ու զեռ կը պաշտպանեն կամայական վարչութիւնը Սուլթանին որ սխտեմականաբար կը հակառակի քաղաքական ու ընկերական ամէն բարեփոխման եւ որ ճշմարտ պատճառն է կառավարական խանաչփոխութեան եւ այն դժբաղդութեանց որով կը ճնշուին մասնականները որքան քրիստոնեաները : »

Պ. Միքայէլ Յովհաննեսեան խօսք առաւ ու շատ յատկ ու կորովի կերպով քացառանց անշուշտութիւնը պ. Րիգայի առաջարկած յաւելուածին վերջին տողերուն , «Ճանապարհի բարենորոգումը միջազգային խնդիր էր , չէ , ըստ , Թուրքիոյ յատուկ , ներքին քաղաքականութեան խնդիր մըն է , հայկական խնդիրը եւրոպական դաշնագրերուն մէջ անցած է , միջազգային հարց մը կը կազմէ , Այնպէս որ Միջազգութեան համաժողովը մը չի կրնար զբաղիլ աշխարհի բոլոր երկիրներուն ներքին խնդիրներով , բայց պարտաւոր է զբաղիլ միջազգային հարցերով : Յետոյ , Հայերուն կայացութիւնը չի կրնար համեմատուիլ Թուրքիոյն կացութեան հետ . Թուրքերը անկախ ազգ մըն են , Հայերը ոչ մէկ ուժ ու նեցուկ չունին քացի եւրոպայի ուրեմն , համաժողովը պարտաւոր է հայկական հարցին արմատական եւ ուրոյն լուծում մը պահանջել եւրոպայէն , ու չի կրնար սուս ունէ կերպով զբաղել տաճկական խնդրով : »

Պ. ար. Թուրքիթի եկաւ պնդել իր անհեղձածին արեւելեան ընդունալով յայտարարելուութեանը վրայ :

Պ. Լէոն Մառիիէ հետեւեալ կարծիքը յայտնեց՝ «Համակարգիք եմ պ. Րիգային սա կէտին մէջ թէ Հայաստանի մէջ կարելի չէ կիրարկել ճիշտ մեխանիկ սխաւմը որ կիրարկուեցաւ

կրեալի մէջ , որովհետեւ կրեալի մէջ կան միւս միայն կրեալցիներ , մինչդեռ Հայաստանի մէջ կը գտնուի խառն , տարասեւ ազգաբնակչութիւն մը . քայց անհրաժեշտ կը նկատեմ որ մասնաւոր ռեժիմ մը հաստատուի Հայաստանի մէջ , որովհետեւ Ճանապարհի այդ մասը ուրոյն հրահրութիւնով մը կը տառապի . չի բաւեր համակարգութիւն յայտնել հայ ժողովրդին մէջ , կոտորածներուն վերանորոգման արգիլումը պահանջել լոկ . պէտք է չմոռալ որ 300,000 հոգի կորսուեցին Հայերը , եւ այսուհետեւ այլ եւս մեծաքանակ կոտորածներու չկրկնուիլը գոհացում մը չէ իրենց համար , եւ ալ դարման մը իրենց կացութեան . շատ հաւանական է որ Սուլթանը այլեւս մեծաքանակ կոտորածներու դրութիւնը մէկ կողմ դնէ , վախճալով հանրային կարծիքին բոլորքումէն , քայց խուլ ու յամր միջոցներով պիտի շարունակէ ջնջել հայ տարրը . փախաբեկիք մը որ անշուշտ , ինչպէս կը ցանկայ պ. Րիգա , Ճանապարհը ամրողութեամբ բարենորոգութիւն . քայց այդ իրողութեան կատարումը կրնայ զեռ շատ ուշանալ , եւ մինչեւ այդ օրը կարելի է որ բոլոր Հայերը ջնջուած ըլլան Թուրքիոյ մէջ . ուրեմն ստիպողական հարցը , ամենէն առաջ հայ ժողովրդին գոյութիւնը պահպանելուն մէջ կը կայանայ , Ատոր համար , 1895ին , Պետութիւնները ներկայացուցած են Բ. Դարն բարենորոգմանց ծրարի մը Հայաստանի հինգ վիլայիթներուն համար . կ'առաջարկեմ որ պ. ար. Թուրքիթի յօդուածին վերջը , կրեալի սխտեմին ակնարկող պարբերութեան տեղ , գրուի կարբերութիւն մը որ պահանջէ եւրոպայի կառավարութիւններէն այդ 1895ի ծրարին իրականացումը փութացնել Հայաստանի մէջ : »

Պ. Րիգա դարձեալ խօսք առաւ , «Անգործնական կը դռնեմ , ըսաւ , ո եւ է մասնաւոր ռեժիմը : » Հայոց համար , որովհետեւ Հայաստան մը չկայ , որպէս զի անոր համար ինքնուրոյն ռեժիմ հաստատել կարելի ըլլայ : Հայերը պետութեան ամէն կողմը ցրուած են , եւ Ճանապարհի ամրողական բարենորոգութեամբ միայն անոնց ամենուն ալ կացութիւնը կրնայ բարեփոխուիլ : Մասնաւոր ռեժիմի գաղափար պակտնակող ու եւ է պարբերութեան համակարծիք չեմ , որովհետեւ անգործարելի է այդ գաղափարը եւ ուրիշ ճանի չլսաի ծառայէ քայց ի՞նչ Սուլթանը աւելի զրգոնելու եւ Հայոց դէմ հալած անջները աստակացնելու : »

«Հայաստան չկայ» քացատրութիւնը Թուրքի մը բերնին մէջ , եւրոպական համաժողովի մը բեմին վրայ , զգուսնելու օղակով պատճառեց ինծի ինչպէս եւ բոլոր Հայերուն որ ներկայ էին այնտեղ , Բայց ցաւով տեսանք որ եւրոպական ունկնդիրները մեծ մասամբ համակարծիք չեմ , Բիգայի գաղափարներուն , ուժգնապէս ծափահարեցին զինքը , եւրոպացիք .

ներէն ոչ ոք չըողորեց Բիզայի այս յայտարարութիւնները զէմ. պ. Թիշէ անապարհուր, վայրկեան մը առաջ խնդիրը քուէարկութեան դրուեցաւ. փափաք կը յայտնէր, ունկնդիրներէն շատը «քուէ» կը պոռային:

«Ծառով կը նկատուի, ըսի, որ պ. Բիզայ, զոր մինչեւ հիմա կը յաղէիք Բիւրի, իր ազգին դատին հռահողուն եւ անձնուէր ներկայացուցիչ էր, հոս կո՞ղզայ իր գաղտը պաշտպանելու եւ ինչ ճնշուած գոթազգ ժողովրդի մը գաղտին վնասելու, եւ ասի դեռ կը մղէ այլ եւս զինքը յարգելի չկարենայու (Այս խօսքերս, ունկնդիրներէն ոմանք բողոքեցին, յայտնապէս արահիք ժծմ մասամբ իր քառաբնիկով լեցուած էր) կը բողոքեմ պ. Բիզայի այն յայտարարութեան զէմ թէ «Հայաստան վայր», Հայաստան մը կայ, ու եւրոպային ամենէն ազնիւ մտքերը անոր կոյտ թիւին նը ընդունած են. կայ բարոյական Հայաստան մը (այս խօսքերս կին մը հեզեօրէն ըսաւ՝ Այո՛, քարոյական» միայն...) ու Եւրոպային կախաւորութեան որ այդ դադարաւոր ձեւով գոյութիւն ունեցող Հայաստանը իրականի վերահռույժ էր սխալիք եթէ կը կարծեմ թէ Եւրոպան իր պարտքը կատարած է՝ լլլլլլլ հանդէպ Հայոց կոտորածներու վերանորոգման արգելումը պահանջելով եւրոպական կառավարութիւններէն. Հայերը Եւրոպային կը դիմեն ոչ թէ խնդրելու համար որ ան բոլոր հայ անհատներուն կենսաբան ու ինչպիսի մշտական պահպանելու ծանձնարարի ու Հայոց համար Խուսափողութեան զերէր կատարել յանձն առնէ. Հայերը ան միակ հարցումը կ'ուզեն Եւրոպային. — հայ ժողովուրդը, որ գարեբէրի վիճի մարդկային քաղաքակրթութեան ծառայութիւն մատուցեր է, որ հակառակ գարնոյ բեկի աղէտքներու իր ազգայնական բոլոր յատկութիւնները կրցեր է անեղծ պահպանել եւ որ այս վերջերս ալ վիթխարի գոթազգութեանց ենթակայ եղաւ իր ազգայնութեան պահպանումը պահանջելուն համար, արժանի է թէ ոչ որ Եւրոպան անոր շնորհէ ազատութեան այն անհրաժեշտ պայքարները քորցնով ինչն իսկ իր ձեռքովը կարող լլլլլլ իր գաղափարներն կենսանք ու ինչպէս պաշտպանելու Անուանի միակ հարցը. ասոր է որ պէտք է պատասխանել:»

Խօսքերս ընդունուեցան ցուրտ կերպով. արարել, որոշապէս հակակիր էր մեզի. Ոչ մէկը չկայնակեցաւ ինծի. պ. Նովիքով, որ յիշատակագիր ներկայացնէր ստանձնած էր, ըսաւ մը չորտասանեց. բեմին վրայ գտնուող միւս ընտանիքները լուռ մնացին: Միայն պ. Մուրիյեհ երկու բառ եկաւ ըսել, մասնաւոր ուէժմի անհրաժեշտութիւնը անցած մը եւս ապացուցանելու համար. Իր խօսքերն ալ ազգեցութիւն չունեցան. Պ. Թիշէ քուէի գրաւ խնդիրը, եւ կրեւոր սխտանին ակնարկող պարբերութիւնը մերժուեցաւ. 40—50 ձայնի մեծամասնութեամբ մը, ի Համաժողովին ճիւղերն ու պատկառելի նախագահը պ. Ֆրեդերիկ Բասիլ, առաջարկեց որ այդ պարբերութեան տեղ ուրիշ

պարբերութիւն մը դրուի, որոշելու համար լուծուած մը, ոչ նման կրեւորի սխտանին, բայց որ գործնական հանգամանքներու մէջ գոնացում տայ Հայոց, Պ. Բասիլի առաջարկութիւնը քուէի դրուեցաւ ու մերժուեցաւ:

Ի վերջոյ պ. Բիզայի յաւելումը քուէի դրուեցաւ եւ մերժուեցաւ. նմանապէս, որովհետեւ ներքին քաղաքականութեան խնդիր մը յարուգանելուն համար արդէն բացարձակապէս անկարելի էր որ ընդունուէր միջազգային հարցերով միայն զբաղող Համաժողով մը:

Այս ամբողջը զիս տխրեցուց բայց չզարմացուց. Պ. Բիզայ այդ յաղաութիւնը ունեցաւ, որովհետեւ ամէն ջանք ըրած էր քառալուց, իր յաղաութիւնը պատրաստելու համար. սինչս դեռ մեր հարցը համաժողովին քաղաքագին մէջ մտցնողներն ամբողջ պէտք եղածը չէին ըրած իւրենց գաղտին յաղողումը դիւրացնելու համար. Ունկնդիրներուն մէջ եւ բեմին վրայ պ. Բիզայ ունէր ջերմ համակիրներ, անձնական ծառախօթներ, անձեր որոնք քառալուց պատրաստուած էին իր թէզը պաշտպանելու, շատ հաւանական է որ պ. Բիզայ այդ բոլոր անձերը մասնաւորապէս հրաւիրած էր այն նստիկ համար. պ. Թիշէ ընթացքէն կարելի է հետեւցընել որ անոր հետ ալ պ. Բիզայ կանխապէս տեսակցութիւններ ունեցած եւ իսկ համոզած էր իր գաղափարներուն: Պ. Թիշէ պ. Եր. Թուրքիթի յաւելումով վերջին պարբերութիւնը քուէի դրաւ այնպիսի ձեւով որ որ իր հակախոտութիւնը ակներեւ կը զգացուէր. Ու երբ մերժուեցաւ, տեսայ բուսական թիւով անաձեր բեմին վրայ գտնուողներէն որ պ. Բիզայի ձեռքը սեղողներն զինքը շնորհաւորելու համար Տեսարարը տեղի էր բաց հրապարակի. եւ հան ինչու. Այդ զէպքէն դասեր ունինք քաղելու. Նախ, յիշատակագիրը համաժողովին մատուցանողները պէտք էր որ այդ նստի օրէն առաջ, տեսակցութիւններ ունեցած լլլլլլլ նախագահին եւ կարեւոր անդամներէն շատին հետ, ու խնդիրն քորանացի բոլոր հայասերներէն որ այդ օրը ներկայ գտնուին. ապա չէր կատարուած. պ. Նովիքով, որուն յանձնուած էր ամենակարեւոր դերը, յիշատակագիրը ներկայացուց չափազայլ կերպով, առաջուց վարանելով զայն կարգալու կամ չկարգալու մասին, համաժողովին հարցնելով թէ մէկ քանի վայրկեան կ'ուզէ շնորհել ընթերցութիւնին համար, եւնի լլլլլլլլլլլլ յետոյ, կարեկցութեան մէկ քանի նախաժամ ու տոճոյին բառեր արտասանեց, եւ ալ յոյժափ պ. Եր. Թուրքիթի նախ ջիւղութեամբ պաշտպանեց հարցը, բայց մինչեւ վերջը չշարունակեց. պ. Մուրիյեհ միակ ճիշդ կեր արար ընկճելու համար խորութեան համոզմունք ու առաջ պերճախօսութեան միացնող եւրոպացի մը պէտք էր:

«Այդ դժբաղդ ժողովրդին դատը պաշտպանելու համար, կը գրէ հետեւեալ օրը Վէա ընթերցելը» Թերթը, յափշտակելի պերճախօսութեամբ աստեղաբան մը պէտք էր, այդ աստեղաբանին պակասը զգացուեցաւ երէկուան նիստին մէջ ։»

Ատեղաբանը խաղիւրդին էր գտնել ժողովքներ, Պետարը մը, Գլխաւորային մը, Սեւշիւրին մը կամ Գոչէնին մը մէջ ։ Հայերը չունեցան այդ գաղափարը, եւ տուեցին ։

Դէպքէն ազատ պէտք է պահենք ուրեմն, — Եւրոպացւոց մեծամասնութիւնը, — բաց ի սակաւաբնի խանդավառ ու ազնիւ անձնրէ որոնք Հայը մօտէն ճանչցած են եւ հայկական հարցը խորապէս ուսումնասիրած են, — կը շատաւայր պարզ թաւաղեցու թիւնը մը յայտնելով չափոյ՝ իրենց կրած զգալիութեանց համար, կ'ընդունին որ պէտք է արգելել հոտորածներու վերակալումը, բայց չէ համոզուած թէ կարելի է հայ ժողովրդին շնորհել ո՛րեւ մասնաւոր ռեժիմ Ծածկահայաստանին մէջ ։ Ասի քիչ մը հեռուեանցէն ալ այս սխալ մեթոտին որով մեր գործիչներէն անոնք մինչեւ վերջերս Եւրոպայէն ուրիշ բան չէին խնդրէր բայց եթէ «Եկեանքի, ինչքի եւ պատմութիւն» պայանովութիւն» ։ Այս-վերջին մէկ երկու տարիներուն մէջն է որ մէկ քանի Հայ՝ Ի հայ ժողովրդին իրական պայմանքը բացէ ի բաց յայտնա տրեցին Եւրոպայէն, Այս միջնակէպը կ'ապացուցանէ թէ Հայոց կողմէ Եւրոպայի մէջ կատարուած փորձ-փորձումը դեռ Եւրոպային յափ աղոյիշաւոր չէ եղած, եթէ եւրոպացիներուն մեծադրոյն մասը դեռ չեն համոզուած Հայոց իրրու ինքնուրոյն ժողովուրդը ապրելու իրաւունք ունենալուն ։

Այդ ճամբով ուրեմն անհրաժեշտ պարտք ունենք շարունակել ու ընդարձակել մեր գործունէութիւնը, եւ այդ քանը այն ատենը միայն պիտի կարենանք ընել եւրոպականութեան փորձումը անուարկելու տեղ հզօր ու միջոցներով հարուստ ընկերակցութիւն մը այսպիսի կենսական գործի մը զլուխ անցնի ։

Վերջին ու ամենակարեւոր կէտ որ կայ այդ դէպքին մէջ ի վեր հանելու, Պ. ար Սոսիսթիքի սա Փրազն է «Եձշմարիտ է որ հայկական խնդիրը չունի օգնելու. խնդրին այն համարը զոր կուտայ Գոյիցութիւնը դէմ մաքառող Դաւիթի մը տեսարանը ։» Այս Փրազը զիս կայսրացուց. մեր գաղափար պաշտպանելու համար բռնեկողը մեր երեսնին կուտար մեր տկարութիւնը, այդ օրուան մէջ մեզի ամենէն աւելի բարեկամ հանդիսացող անձներէն մէկը մեր դատը կը ներկայացնէր իրեն ջարդուողներու ողբալի հօտի մը գլխութիւն ներշնչող հարցը, եւ այդ միայն ։ Մեր գործիչները պէտք է երկարորէ խորհրդածեն այս բանին վրայ ։ այն բոլոր քաջութիւնը զոր Հայերը ցոյց տուին անհատական գիւցաղութիւններով կամ փոք-

րաթիւ իմքական կարճատեւ գիմարութիւններով ընտա. հաշուի չեն գրուիր քաւարի զիւրութեամբ մը կոտորուող անհամար ամբարշտութեան տիրակալ համայնապատկերին մէջ ։ Ուրեմն, անհրաժեշտ է, — ինչ որ միշտ յայտարարած եմ, — որ մեր գործիչները, փոխանակ կըրկ-նելու մասնակցան ընդհարուձնեքը՝ որոնք մէջ ցոյց տրուած քաջութիւնը ընդհարուձնեքը կ'անհետանայ անոնց հետեւանքով ջարդուած քաղաքի թիւններուն արդատատեղի պատկերին միջոցներուն մէջ, իրենց ըսող ջանքը. խնդր, միջոցները ի գործ դնեն խուլ ու երկակի պատարանութեամբ մը կազմակերպելու մեծ ձիգը, անուակաւ, տեսակաւ, իրական ճիշդ ։ որ պիտի քայլէ մեր ճակատէն անարի ժողովրդի աւելորաւ բայց տեղեկարայէն ընդունուած դատաւ կնիքը ։ եւ որ պիտի կարկաչեմ այն աստեղ բուր Եւրոպացիները, ինչ դասակարգի եւ ինչ շրջանակի ալ պատկանին, ընդունելու թէ հայ ժողովուրդը կարող է եւ արժանի է ինքզինքը պաշտպանելու եւ ինքզինքը կատարելու ։

Ա. Չ.

ՀԱՅԿԱՎԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՒԹՅԱՆ ՓԱՅՄԱՆ ՀԱՅԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ՄԷՋ

Խաղաղութեան համոզող մի փակման հաջգործութիւն մէջ, տիկին Սեւիւրի Կեղովի մը մեր վերժեղ մեծօց Հայաստանին ուղղելով հետեւեալ ֆրազը իր հոգեկոյս բառ-ժողովարանի որ բոլոր շղթայութեամբ կամ խղիւղեղանաւ ազգութիւններուն էր նուիրուած.

«Իստակն կը պարզեմ քեզի, բաղձնաբաշտ՝ Ի չայտաւան, հարիւր տեղամ մերթուած ու հարիւր անգամ վե-րակենդանացած, եւ զոր հիմա եւրոպական փառութեանը բարբարոսներուն ձեռքն է շքեղ, դո՛ւն որուն կնիքն ։ Սատուել մէկ, միայն անպատուութեանէն հաղթանակար համարեցին ու վաճառեցին մերկ ծոցերուն վրայ սեղմած գաճաճեմները նետուեցան... ։»

ՀԱՅԿԱՎԱՆԱՂ ԱՆԳԻՐԸ

ՄԱՐԿԱՅՈՒՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՒԹՅԱՆ ՄԷՋ

Ձանքերով ԳՆ. Առաքելեանին որ տեղեկագիր մը մատուցած էր Մարգկայանութեան համոզողովին, այդ համոզողով հետեւեալ որոշողութիւնը քուէակնց միտաւայն հուսալիցութեամբ. «Մարգկայան համոզողովը, նկատելով թէ՛ Ա. Թուրքիայի հայերը մինչեւ ցարդ կը հալածուին եւ բարբարոս ու անգութ վարժուածքներով երթնալիս են, թէ՛ Հայերը մինչեւ ցարդ կը մարթունան, կը կարեւորեն, կ'արեւուն, կը պարտուեն եւ կը զատապարտեն այդ բարբարոս ու վայրագ վարժուածքները եւ իոյճ կը յայտնեն որ ամեն անգամ որ մարգկայանի գիտակցութիւնն ունեն տրգոգնէ այս հակամարդկային ոգնեմներուն վերջ դնելու համար ։»